

De republiek in crisis

Hannah Arendt (2018). *Het waagstuk van de politiek*. Ingeleid en vertaald door Dirk De Schutter en Remi Peeters. Utrecht, Klement.

Hoewel Hannah Arendt al in 1975 overleden is, blijft zij bij uitstek een denker voor deze tijd, zoals eerder ook door haar vertalers gesteld werd (De Schutter & Peeters, 2015; Peeters, 2017). Dat blijkt ook uit deze nieuwe vertaling van een deel van haar werk, dat aan actualiteitswaarde niets te kort heeft. Buiten de inleiding bevat het boek drie teksten, om te beginnen het vermaarde televisie-interview met Günter Gaus uit 1964 (p.21-55). Daarin krijg je een beeld uit de eerste hand van de relatie tussen Arendts werk en de historische feiten waarmee ze in haar leven geconfronteerd werd, in het bijzonder de onthutsende realiteit van het totalitarisme dat werkelijk tot alles in staat is.

'Weet u, het doorslaggevende is echt niet het jaar '33 [de machtsovername door de Nazi's], tenminste niet voor mij, maar wel de dag waarop we weet kregen van Auschwitz. [...] Dat was in 1943. Eerst geloofden wij het niet. [...] Dit was werkelijk alsof de afgrond opengaat.' (p.41)

Geen wonder dat haar denken erop gericht was om het gevaar van het totalitarisme, dat steeds op de loer ligt, te voorkomen. Dat denken moet politiek zijn, omdat alleen politiek de wereld kan redden. Het gaat om mensen die gezamenlijk in de openbaarheid treden, en zo de macht vorm geven om dingen te veranderen.

De twee daaropvolgende essays vormen een goede illustratie van dat politieke denken, telkens naar aanleiding van concrete gebeurtenissen in de samenleving waar Arendt aan deelneemt. 'Liegen in de politiek' (p.57-104) en 'Burgerlijke ongehoorzaamheid' (p.105-164) komen beide

uit een bundel die gepubliceerd werd als *Crisis of the Republic* (Arendt, 1972). Het derde essay daaruit, 'On violence', verscheen al eerder in vertaling (Arendt, 2004). 'Liegen in de politiek' heeft als ondertitel 'Overwegingen bij The Pentagon Papers'. Het gaat om Arendts leetuur van een uit 47 delen bestaand rapport van het Amerikaanse Ministerie van Defensie over de interventie in Vietnam. Daaruit komt een buitenlands beleid naar voren dat zich gedurende meer dan vijftientig jaar liet leiden door vooropgezette theorieën met een 'halsstarrige, opzettelijke veronachtzaming van alle historische, politieke en geografische feiten' (p.86). Arendt vertrekt vanuit een algemene beschouwing over het vermogen van mensen om te liegen en over verschillende soorten leugens.

Wat het Vietnambeleid betreft, ziet zij drie samenhangende niveaus van leugenachtigheid. Om te beginnen worden de feiten van hun feitelijkheid ontdaan (defactualisering) door de ingehuurde 'probleemoplossers', experts die op basis van systeemanalyse, speltheorie en kansberekening te volgen scenario's moesten aanreiken. Zij vertrouwen meer op hun abstracte modellen dan op de feiten zelf die gereduceerd worden tot louter cijfers. Dit loopt duidelijk parallel met Arendts afwijzing van de traditionele filosofie die meer geïnteresseerd is in abstracte redeneringen dan in het kijken naar de werkelijkheid (zie daarvoor ook het interview).

Een tweede niveau van leugens vloeit voort uit het gegeven dat de communicatie over de oorlog ten dienste moet staan van de publicitaire imagovorming van de VS als 'mchtigste land ter wereld', de realiteit op het terrein ten spijt.

En dan volgt de leugen in strikte zin: het verdraaien van feiten. Of, de *alternative facts* van vandaag werden al eerder voorafgegaan door systematische leugens door Amerikaanse beleidsmakers.

Die leugens liepen over in zelfbedrog en maakten zo het adequaat handelen onmogelijk. Waarheid spreken is voor Arendt daarom duidelijk van groot belang voor de politiek. En is het niet net het totalitarisme dat de leugenachtigheid ten top drijft?

Maar politiek kan het tij keren, namelijk wanneer burgers in verzet gaan. Daarbij moeten zij vaak noodzakelijk de geldende regels overtreden om gehoord te worden en kwesties aanhangig te maken. Daarover gaat 'Burgerlijke ongehoorzaamheid'. Het essay dateert van 1970 en heeft naast het verzet tegen de Vietnamoorlog ook de burgerrechtenbeweging als achtergrond. De daarmee samengaande acties leidden onder juristen tot discussies over de 'morele verhouding van de burger tot de wet in een op instemming gebaseerde samenleving' (p.105). Arendt wil daarop een antwoord geven en zal tot de conclusie komen dat vanuit een juridisch oogpunt de kwestie van burgerlijke ongehoorzaamheid tot een patstelling leidt. Die kwestie vraagt om een politiek antwoord, waarvoor Arendt tot op de grondslagen van de Amerikaanse republiek graaft.

Vooreerst maakt zij een belangrijk onderscheid tussen gewetensbezwaar en burgerlijke ongehoorzaamheid, wat een uiting is van het voor haar fundamentele onderscheid tussen ethiek en politiek. Het geweten is de morele spiegel van de enkeling die met zichzelf in het reine wil zijn. Daarbij kunnen gewetensbezwaren mogelijks erkend worden door de wet. Burgerlijke ongehoorzaamheid betreft echter niet de zuiverheid van het zelf, maar de bekommernis om de wereld en is dus bij uitstek politiek.

'Burgerlijk ongehoorzame personen [...] vormen de facto georganiseerde minderheden die zich meer rond een gemeenschappelijke opinie scharen dan rond een gemeenschappelijk belang, en die samengehouden

worden door de beslissing om zich tegen het regeringsbeleid te verzetten, ook als ze alle redenen hebben om aan te nemen dat dit beleid door een meerderheid wordt gesteund. Hun gezamenlijk overlegde actie komt voort uit een onderlinge eensgezindheid en het is deze eensgezindheid die geloofwaardigheid en overtuigingskracht aan hun opinie verleent ...' (p.110)

De vraag is dan hoe een dergelijke opstelling gerechtvaardigd kan worden. De dictatuur van de meerderheid voldoet voor Arendt alleszins niet. Zij beroept zich daarvoor op de *geest* van de Amerikaanse grondwet, een geest die deel uitmaakte van de ervaring van de Amerikaanse Revolutie, maar het nooit tot een 'volledig gearticuleerd wetsbegrip' (p.135) bracht, ook niet in de *Amendementen*.¹ En die geest 'ligt in de instemming [...] de actieve steun en de blijvende participatie van de burger in alle zaken van publiek belang' (p.136). Dat wordt toegelicht vanuit het onderscheid tussen drie vormen van sociaal contract die elk op een andere vorm van wederkerigheid steunen. De Puriteinse versie ervan steunt op een oorspronkelijk verbond tussen God en zijn volk, wat tot een theocratie kan leiden.² Vervolgens is er de verticale versie die het machtsmonopolie van de overheid impliceert en door Thomas Hobbes naar voren geschoven werd: 'elk individu sluit een overeenkomst af met de strikt reguliere

1 Arendt (1963) besteedde een volledig boek aan de vergelijking van de Franse en de Amerikaanse revoluties, waarbij zij uitvoerig ingaat op het oorspronkelijk karakter van de Amerikaanse constitutie en de mogelijkheden die daarin besloten lagen, maar die volgens haar verraden werden.
2 In lijn met de afwijzing daarvan, heeft Arendt ook de zionistische versie van Israël als een 'Joodse staat' afgewezen en gepleit voor een seculiere staat waar Joden en Palestijnen als gelijkwaardige burgers vorm aan kunnen geven.

autoriteiten om zijn veiligheid te verzekeren, in ruil waarvoor het verzaakt aan al zijn rechten en bevoegdheden' (p.137). De Amerikaanse republiek steunt echter op de macht van het volk op basis van een horizontale versie van het sociaal contract dat beschreven werd door John Locke: het brengt geen regering voort 'maar een samenleving [...], een 'verbond' tussen alle individuele leden, die zich contractueel verplichten tot een regering, nadat ze zich wederzijds tot elkaar verplicht hebben' (p.138).

Arendt erkent dat dit contract historisch gezien een fictie is, echter niet existentieel. Elke pasgeborene stemt er impliciet mee in, in ruil voor de stilzwijgende verwelkoming door de gemeenschap waarin hij/zij ter wereld komt. En hierbij kan terdege over instemming gesproken worden wanneer het kind als volwassene wettelijk en feitelijk de mogelijkheid krijgt tot niet-instemmen.

'Niet-instemmen impliceert wel-instemmen. [Dissent implies consent.] [...] Wel-instemmen, zoals het geïmpliceerd is in het recht om niet in te stemmen, is de geest van de Amerikaanse wet en de kwintessens van de Amerikaanse regeringsvorm.' (p.140)

Die fundamentele instemming betreft de constitutie en slaat niet op concrete wetten of beleidsmaatregelen. Zij veronderstelt bovendien de erkenning en inclusie van alle bevolkingsgroepen en geeft dus plaats aan minderheden. Wat o.a. de zwarte bevolking betreft, is de Amerikaanse samenleving daarin duidelijk te kort geschoten, wat aan de orde is in de burgerrechtenbeweging en de burgerlijke ongehoorzaamheid die daarmee gepaard gaat. Arendt betoogt daarbij dat burgerlijke ongehoorzaamheid een vorm is van vrije vereniging in functie van het realiseren van een bepaald doel. En als

dusdanig is het een uiting van het recht en de Amerikaanse traditie om zich te verenigen, het enige middel waarover burgers beschikken om te handelen. Een bruggetje naar bijvoorbeeld klimaatactie is hier vlug gemaakt.

Deze samenvatting doet tekort aan de rijkdom van dit essay dat, zoals ook de inleiders betogen, gelezen kan worden als een interessante inleiding in Arendts politieke filosofie. De onvoorbereide Arendt-lezer zal echter wel de fundamentele beschouwingen over menszijn en de betekenis van het handelen missen, zoals door Arendt uiteengezet werd in *The Human Condition*. De vertalers hebben evenwel een handje toegestoken via een aantal voetnoten die de lezer helpen om mee te zijn.

Ter afsluiting: politiek kan de wereld redden, maar daarvoor moeten mensen in de openbaarheid treden. Waarheid spreken en burgerlijke ongehoorzaamheid, in beide gaat het om die openbaarheid, en daarin verschillen ze fundamenteel van de leugen en de misdaad die net met sluiksheid gediend zijn. Dat brengt ons bij de titel waaronder deze bundel werd uitgegeven. *Het waagstuk van de politiek* verwijst naar het einde van het interview met Gaus, waar Arendt openbaarheid verbindt met menselijkheid als zodanig:

'Het waagstuk van de openbaarheid: het lijkt mij duidelijk waarin dat bestaat. Men geeft zich bloot in het licht van de openbaarheid, en wel als persoon. [...] Het is een waagstuk. En ik zou eraan toevoegen dat dit waagstuk vertrouwen in de mensen veronderstelt. Dat betekent een nauwelijks te vatten, maar fundamenteel vertrouwen in het menselijke in alle mensen. Anders is het niet mogelijk.'

Jef Peeters

Referenties

- Arendt, H. (1963). *On Revolution*. Penguin.
Ned. vert. : 2004, *Over revolutie*. Vertaald door R. van Essen, met voorwoord van I. de Haan. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- Arendt, H. (1972). *Crises of the Republic*. San Diego/New York/ London: Harcourt Brace Jovanovich.
- Arendt, H. (2004). *Over geweld*. Vertaald door R. van Essen, met voorwoord van I. de Haan. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- De Schutter, D. & Peeters, R. (2015). *Hannah Arendt. Politiek denker*. Zoetermeer/ Kalmthout: Klement/ Pelckmans.
- Peeters, J. (2017). Politiek denken voor vandaag. *Oikos*, nr.82, 2/2017, 74-77.

Come On! – Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet – A Report to the Club of Rome

Ernst Ulrich von Weizsäcker & Anders Wijkman, Springer, 2018, 220 p.

Een nieuw rapport aan de Club van Rome, van Ernst Ulrich von Weizsäcker en Anders Wijkman en vierendertig andere deskundigen, en dit naar aanleiding van de 50ste verjaardag van de Club van Rome.

De auteurs vertrekken van een beschrijving van de verschillende soorten crisis die de wereld teisteren en die samen leiden tot een groot gevoel van hulpeloosheid bij velen. Ze kijken eerst naar de verdeling van het inkomen wereldwijd. Er is de opkomst van de middenklasse in grote delen van de wereld en zeker in Azië (een stijging van de inkomens met maar liefst 60 procent de laatste 20 jaar). En daartegenover een stagnatie van de inkomens van de middenklasse in de vroegere ontwikkelde wereld (Europa/ Noord-Amerika) en zelfs een relatieve achteruitgang op wereldschaal. Voor hen is dit de belangrijkste verklaring voor de opstoot van rechts populisme in de vroegere ontwikkelde landen. Daarbij komt nog de financialisering van de economie weg van productie en handel en de toenemende inkomensongelijkheid. In Europa kwam daar nog eens een scherp versoberingsbeleid bovenop, dat veel mensen extra deed lijden. Een vlijmscherpe sociale analyse dus als start.

Daarbovenop schetsen ze de evoluties die we doorgaans meer verbinden met de Club van Rome. Eerst en vooral de bevolkingsgroei: we leven inmiddels in een 'volle wereld'. En natuurlijk de dreigende schaarste aan hulpbronnen. De auteurs blijven erbij dat hun oorspronkelijke voorspellingen uit het allereerste rapport aan de Club van Rome (*Grenzen aan de Groei*,